

Ivan Kuvačić

RASPRAVE O METODI

problemi pristupa u društvenim znanostima

Naprijed, Zagreb 1988., 214 str.
(s indeksom imena i pojmova)

U popularnim, ali i nerijetkim »stručnim« predstavama o metodi ova se shvaća na način koji dostatno opisuje jedna riječ: instrumentalno. Premda se pravi razlika između metoda i tehnika, uzima se da im je zajedničko to da služe kao sredstvo pomoću kojeg se činjenični materijal dane zbilje prevodi u pozitivno znanje. Krajnje točke što ih to sredstvo povezuje (ili, kako i riječ kaže, stoji u sredini među njima) jesu, s jedne strane, činjenice, a s druge, problem ili pitanje koje se želi riješiti. Čini se da se i jedno i drugo iz takve perspektive pružaju sami od sebe: znanosti se, s jedne strane, zadaju problemi/zadaci, a s druge su joj naprosto dane činjenice iz kojih će izvrći traženi odgovor. I jedno i drugo je za samu znanost naprosto tu.

Ipak, za znanost kao **spoznajnu** djelatnost ne može sve biti toliko samorazumljivo. Nastojanje da se shvati zbilja, makoliko suženim disciplinarnim gledanjem, iziskuje ne tek preuzimanje izvanjski postavljenih problema (što najčešće znači: prihvaćanje izvanjskih naručenih zadataka, određenih interesom naručioca), nego **otkrivanje** pitanja koje bi pogodila ono što je zadanom isječku zbilje bitno. Ujedno, to nastojanje traži da se promisli odnos između neposredno uočljivog aspekta zbilje i onoga što taj aspekt čini takvim kakav se pruža opažanju. Put uočavanja, sređivanja podataka, interpretacije i objašnjenja

ili razumijevanja involvira upravo odgovore na ta temeljna pitanja, koja zapravo tvore **pretpitanja** »istraživačkog postupka«. U tom se smislu mora utvrditi da metoda nije tek sam taj postupak, koji se može gotov preuzimati i primjenjivati od istraživanja do istraživanja, već da ona prije svega **konstituira** predmet znanstvenog posla. To, mada često posve neosviješteno, 'znaju' svi istraživači, koji se uvijek iznova susreću s pitanjem prikladnosti odabranih »metoda«, ili pak s problemom valjanosti instrumenata kojima će odmjeravati svoje podatke.

Ovo naglašeno pojmovno izoliranje problema metode predstavlja kontekst za razumijevanje značaja i smisla pojavljivanja knjige Ivana Kuvačića **Rasprave o metodi** (s podnaslovom: »Problemi pristupa u društvenim znanostima«).^{*} Knjiga sadrži trinaest rasprava, pisanih u za jednu knjigu neočekivano velikom vremenskom rasponu (najstariji tekst, »Nek metode i tehnike promatranja i proučavanja grupa«, nastao je 1961., a dva posljednja 1987. godine). Rasprave su, k tome, najvećim dijelom prethodno objavljene ne samo u časopisima, nego i u ranijim Kuvačićevim knjigama: kronologijski, iz knjige **Marksizam i funkcionalizam** (Komunist, Beograd 1970.) preuzete su rasprave »Znanost i filozofija« (1963.), »Epistemološke osnove statističkog empirizma« (1964.), »Marksizam i funkcionalizam« (1965.), »Kompleksno proučavanje društvenih pojava« (1965.) i već spomenuta o proučavanju grupa; iz **Sukoba** (Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, biblioteka »Razlog«, Zagreb 1972.) tu je tekst »Teorijski pristup za shvaćanje suvremene omladine« (1968., u ranijoj knjizi pod naslovom »Suvremena omladi-

^{*} Sasvim sažeta verzija ovog prikaza objavljena je u tjedniku **Danas**, 29. novembra 1988. god.

na«); iz knjige **Znanost i društvo** (Naprijed, Zagreb 1977.) pojavljuju se ponovo tekstovi »Analitički i hermeneutički pristup«, »Kvalitativni pristup« (1973.) i »Funkcionalno-strukturalistički pristup« (1976.), a iz posljednje Kuvačićeve knjige prije ove o kojoj je riječ, **Obuzdane utopije** (Naprijed, Zagreb 1986.), preuzete su rasprave »O Marxovom pristupu proučavanju društvene strukture« (1983.) i »O oscilacijama pristupa u proučavanju suvremenog društva« (1986.). Nove su dvije rasprave: »Pristupi u proučavanju socijalne strukture socijalizma« i »Suodnošenje kolektivnog i individualnog u dinamici društvenog razvoja«, koje se ne spominju u »Napomeni« o izvornom objavljivanju tekstova sabranih u knjizi (str. 207; u »Napomeni« nisu navedena ranija objavljivanja u knjigama, koja su uslijedila nakon pojavljivanja u časopisima).

Informacija o ranijim objavljivanjima značajna je iz slijedećeg razloga: premda je od izlaska knjige **Marksizam i funkcionalizam** prošlo skoro dvije decenije, teško bi bilo povjerovati kako je sociologijski informiranoj publici potpuno nepoznat temeljni Kuvačićev teorijski pristup; radi se, očito, o namjeri da se rasprave od **metodičkog** značaja saberu i zajedno objave kako bi postalo prezentnim teorijsko mjesto metode koje se, više-manje implicitno, moglo rekonstruirati u svim tim različitim povodima. Stoga i recenzentski prikaz može slijediti put naknadne izgradnje u ovim (i nekim drugim) tekstovima prisutne Kuvačićeve metodičke pozicije, ukazujući na njene do-sege i granice, i ne upuštajući se u čisto 'sadržajni' aspekt pojedinih radova.

Već od početka inzistira se na tome da između teorijske spekulacije ili konstrukcije i činjenične empirije neizbježno, osviješteno ili ne, po-

sreduju implicitni ili eksplicitni misaoni konstrukti, »pojmovne sheme« koje, s jedne strane, osiguravaju istinitost empirijskih zaključaka, a s druge provjerljivost teorijskih postavki. Pri utvrđivanju postupka prikladnog određenoj znanstvenoj disciplini, tj. njenom posebnom predmetnom djelokrugu, »znanje o metodi nužno uključuje prethodno znanje o predmetu nauke« (str. 16). To znanje »baca svjetlo na cjelokupno područje istraživanja« i »zasniva (se) na osmišljeno-inventivnom uopćavanju« (22). Za znanost o društvu to se postavlja kao pitanje pomirenja dviju temeljnih perspektiva: društva kao sklopa objektivnih struktura, koje dopuštaju racionalno tumačenje na općem planu, i društva kao rezultatnog procesa interakcija pojedinaca kao jedinih 'nosilaca' racionalnosti. Pitanje je odlučujuće zato što odgovor na njega određuje put misaone (teorijske) rekonstrukcije onog činjenja koje ispostavlja promatranju društvene činjenice.

Budući da bilo kakav postupak izgradnje znanstvene teorije nužno uključuje neki odgovor na ta pitanja, upravo oni pristupi koji već od početka odbijaju »spekulativna« teorijska polazišta imaju najbolje izglede da, umjesto filozofijski pred-znanstvenih, usvoje — neosviješteno — predracionalne odgovore. Razmatrajući epistemologijske osnove statističkog empirizma, Kuvačić pokazuje kako taj pristup ne može izbjeći nužnost da teorijski osigura zaključke izvedene »na temelju« činjenica: »nema stvarnog rješenja problema sondaže bez izvjesnog poznavanja cjeline populacije« (33—34). Poči od pretpostavke da trendovi što se očituju u masovnim pojavama ukazuju na zakonitosti koje postaju vidljive tek u masi slučajeva, kad se slučajnosti u-

zajamno ponište — to **ne znači dokazati** te zakonitosti, nego **postulirati** ih. Utoliko je nedvojbeno superiorna teorija koja bez zataškavanja tematizira i pitanja onkraj činjeničke empirije. Tada, međutim, tek nastupa disciplina mišljenja kojom se inače hvale »egzaktni« činjeničko-empirijski pristupi. Tada se upravo olako prihvaćanje »tema« i »problema« za istraživanje pokazuje kao proizvoljnost.

Ako se želi položiti račun o tome što tvori bit društvenih odnosa i procesa, izbor pristupa nije stvar mnoštva međusobno ravnopravnih mogućnosti proizvoljnog izbora. Diskutirajući razlike među pristupima iskušanim u dosadašnjoj historiji sociologije i društvene teorije u širem smislu, Kuvačić ispituje **uvjete važenja** posebnih paradigmi (pri čemu se riječ namjerno rabi u preširokom smislu u odnosu na Kuhnovu impostaciju, budući da »pravu« — općeprihvaćenu — paradigmu sociologija ne poznaje), pokazujući time kako tamo gdje se usvaja pristup sukladan procesima koji su u društvenoj ziblji doista na djelu, svaka od njih može imati racionalnu osnovu. Nužno je, međutim, da se društveni uvjeti koji određenom pristupu podaruju važnije (»istinitost«) nikad ne izgube iz vida, kako se on ne bi pretvorio u ideologiju. Kao ilustraciju možemo ukazati na vrlo poznato Kuvačićevo razlikovanje funkcionalizma kao pristupa primjerenog tumačenju stabilnosti društvenih sistema i integracije kroz statute i uloge, i »marksizma« (čemu posljednjih decenija valja dodavati bliža određenja da bi se znalo o čemu je riječ) kao modela koji bazira na samorazvoju ljudskih ličnosti u zajedničkom djelovanju, pa je stoga primjenjiv na tumačenje mijenjanja društvenih odnosa i društvenih sukoba. Prelazu s klasne analize na sociologiju masa i gomila Kuva-

čić također pridružuje paralelan proces homogenizacije (»totalitarne« i kulturnoindustrijske) suvremenih razvijenih društava, koji takav prelaz u socijalnoznanstvenom pristupu barem objašnjava, ako ne i opravdava (rasprava »O oscilacijama pristupa u proučavanju suvremenog društva«, posebno str. 165—174). Moglo bi se nizati još primjera, poput ekonomizma u naglašavanju objektivnih struktura i psihologizma u zasnivanju teorije na motivacijama individua. . .

Sve to navodi na zaključak kako dosljedno sociologijska rasprava o metodi sociologije smjera k svojevrsnoj **sociologiji sociologije**, naime k pitanju koliko društvena pozicija i zainteresiranost socijalnih znanstvenika i istraživača ima udjela u izboru pristupa kojima se rukovode. Kuvačić mjestimice skoro izravno referira na takav socijalno-sociologijski pristup, ali nije uvijek s potrebnom preciznošću i posredovanošću popratio vezu između tih dvaju redova fenomena, što ponekad omogućuje (na temelju cjelovitog njegovog pristupa nedvojbeno pogrešan) zaključak da se u funkcionalizmu, strukturalizmu ili nekom trećem pristupu radi o direktnom izrazu stanovitih društvenih interesa.

S druge strane, ovom je autoru već dugo u središtu interesa ne stabilan društveni sistem, nego **društveni sukob** kao pokazatelj nepotpunosti, pa i nedovršivosti integracije — bilo socijalne, bilo systemske. Oslonac suda o neprovedivosti potpune integracije jest upravo stajalište koje je ovdje značeno kao »marksističko«, stajalište koje protiv danog društvenog fakticiteta izigrava još neozbiljene, ali zapravo zbiljske **moćnost** čovjeka. Teorijski, tom se stajalištu ne može ništa prigovoriti, budući da je **a priori** svake novovjeke misli o ljudskom svijetu sud da su taj svijet pro-

izveli ljudi; međutim, teškoća nastaje kad se taj oslonac pokuša i empirijski oprimjeriti. Tada i opet može doći do neposredovanog pripisivanja, kao što je npr. Kuvačićev iskaz o omladini kao dijelu društva »koji je uvijek najmanje spreman da se odrekne slobode i spontanosti« (145), ili sud da potpirivanje nacionalističkih strasti »ne može naći čvršće uporište među omladinom, kod koje je potreba otvorenosti prema svima i svjest o bratskoj solidarnosti sa svim narodima uvijek neusporedivo jača od usko klasnih i nacionalističkih interesa.« (148) Doduše, optimizam tih sudova je razumljiv ako se zna da su napisani 1968. godine, ali upravo današnja distanca pokazuje koliko je zahtjevno nastojanje da se ono ljudsko, nesvodivo ni na koju epohalnu strukturaciju društva, u čistom obliku pronade u postojećem.

Značajan doprinos Kuvačićevih rasprava svakako predstavlja to što demonstriraju kako su moguće sinteze raznolikih pristupa proučavanju društvenih struktura i procesa, ukoliko se utemelje na promišljenom poimanju same društvenosti, te na strogom propitivanju onoga što u danoj društvenoj formi tvori njenu unutrašnju svezu. Tako on uspijeva pokazati povezanost posebnih pristupa s određenim momentima društvene zbilje, i zahvaljujući tome integrirati njihove posebne uvide u (dakako, samo u naznakama date) cjelovite teorijske poglede. Ovo osobito važi za teorije o socijalističkim društvima, u

vezi s kojima postoje već mnoga heterogena polazišta, i gdje ovaj autor povezuje gledišta koja sežu od utvrđivanja nove klasne strukture do prikaza »nomenklature«, uz misao vodi lju da »bez proučavanja životnih uvjeta ljudi nema temeljitog znanstvenog uvida, koji daje osnovu za razumijevanje društvenog razvoja« (161). Također, sažeta analiza prigovora upućenih Marxovoj znanosti, dana u raspravi »O Marxovom pristupu proučavanju društvene strukture« (osobito str. 151—156) pokazuje mogućnosti razvoja jedne teorije proizvodnje društva kadre da elaborira rastuću razvedenost pojavnog svijeta.

Upravo zato što pruža toliko osnovnih crta za teorijsku interpretaciju značajnih društvenih pojava epohe, opravdano je autoru uputiti ne samo neka pitanja, nego i očekivanje da svoje uvide iznese kroz cjelovitiji i obuhvatniji teorijski rad. Pritom, kako nam se čini, neće biti moguće zaobići ova dva pitanja: koliko je i u našoj sociologiji na djelu uvjetovanost »položajem profesije« (imajući u vidu činjenicu da se već nekoliko godina u našoj sociologiji naglašeno ističe zainteresiranost za profesionalizaciju), npr. odnosom spram »društvenih naručilaca«? I, drugo, što biva s uporištem u »čovjeku kao autonomnom biću uspravnog hoda, ... kao ličnosti« (206), ako se empirijski ne bude dalo naći nijednu skupinu koja se s te pozicije sukobljava s postojećim sistemom?

Srđan Dvornik